

БІБЛІОГРАФІЯ

(рецензії й справоздання).

Др. Люборъ Нидерле — Человѣчество въ доисторическія времена. Доисторическая археологія Европы и въ частности славянскихъ земель, переводъ съ чешскаго Ѳ. К. Волкова, подъ редакціей Д. Н. Анучина, Спб. 1898, ст. XXVII+655, з мапою й 459 образками.

В европейській літературі існує кілька курсів передісторичної археології Європи, але в них звичайно дуже слабо представлені словянські землі, а особливо східня Европа — світ для західньо-європейського ученого майже чужий і мало приступний в своїй тубильній науковій літературі. Праця дра Нідерле *Lidstvo v době predhistoricke*, видана по чеськи 1893 р., мала заповнити сю прогалину, звернувши особливу увагу на словянські землі. Се перше чеське видання було поправлене й доповнене для російського перекладу самим автором і збагачене примітками перекладчика — нашого сочлена д. Вовка і редактора — д. Анучіна, спеціалістів у східньо-європейській антропології й археології, так що се російське видання має в значній мірі новий інтерес і не тільки може, але й повинно заступити на далі чеський оригінал.

Плян книги простий і зовсім раціональний: автор починає увагами про саму науку й її дотеперішній розвій та подає головнішу загальну бібліографію (вона кінчить ся 1895 р., бо тоді почав ся друк сеї книжки закінченої при кінці 1897 р.); наступають також загальні уваги про геологічну будову землі й початок людського існування і потім розпочинаєть ся огляд найдавнішої культури. В сумі, кам'яній культурі присвячено третину загального огляду (163 ст.), трохи менше міді й бронзі (144 ст.), так що найбільшу частину (253 ст.) займає залізна культура.

Автор, як бачимо вже з сього, приймає для Європи звичайну схему археологічних періодів, хоч з певними застереженнями, та доповнює її тільки мідяною культурою; против теорії перерви (hiatus) між палеолітикою й неолітикою виступає рішучо, в чім прилучуєть ся до нього й перекладчик (с. 652), признаючи питання вичерпаним новими нахідками. Інші, менш певні його відміни в поглядах на кам'яну культуру збиває в примітках сам перекладчик — про існування похоронного обряду й гончарства в палеолітичних часах, та з рештою й сам автор не дуже міцно стоїть при них. Про бронзову культуру я скажу де що низше. Автор взагалі тримаєть ся типологічного метода, але силкуючи ся звести можливо більше матеріяла в розмірно тісних рамках свого курсу, він сим нагромадженням фактів, вихиснованнем находок і т. п. ослаблює ясність свого викладу, так що самі типи не виступають досить виразно і наглядно; подекуди, як нам здаєть ся, він занадто багато дав місця деяким епізодам, більш як того вимагала цілість його пляна (нпр. роскопки Трої й Мікен). Взагалі, курс дуже багатий фактами й матеріялом, але бракує йому ясности, прозорости образу еволюції й її відмін; се в дуже значній мірі залежить від спорадичности матеріяла і від совістности автора, що не хотів надолужувати фантазєю й будувати гіпотез, але залежить і від певної непродуманости або невикінчености роботи. Інша загальна увага: автор не цитує своїх жерел деталічно. Там де він цитує монографії, що вичерпують предмет, сього й не треба, але йому приходить ся часто користати спорадичними відомостями, фактами зо справоздань, випадкових вказівок, і тоді брак деталічних цитат відчуваєть ся дуже прикро.

Із словянських земель автор, розумієть ся, дуже добре обзнайомлений в чеською археологією, з землями полабськими й полудневословянськими, слабше з польськими, українськими й великоросійськими; східно-європейська археологія взагалі зроблена трошки поверховно; шап. автор сам признає, що досі тільки в невеликих розмірах міг обзнаємитись з „руськими“ памятками і полишає розв'язання деяких тяжких питань місцевим дослідникам (с. 575). Дорікати за се авторови не можна, бо археологічний матеріял східньої Європи перебуває досі в дуже хаотичнім стані, але й плян автора познайомити читача з археологією „особливо словянських земель“ можна признати тільки в часті виконаним. Автор закінчує екскурсом про антропологічний тип Словян; екскурс сей є тільки скороченням пізнійшої праці автора *O původu Slovanů*, обговореної вже у нас (Записки т. XX).

По сих загальних увагах сплню ся трохи на деяких деталях з круга словянської й взагалі східно-європейської археології. Я почну з гіпотези автора, що так звані „поля з урнами“ *Urnenfelder* — то словян-

ські могили; він вказує, що найстарші типи їх — ще неолітичні, виступають на галицькій Русі, і се, мовляв, згоджуєть ся з тим, що Підкарпатє було вихідним місцем словянської кольонізації; на сій підставі автор заявляє, що археологічний матеріал потверджує теорію розпросторення Словян за лівією Висли і Дністра ще перед „великою міграцією“ (с. 320, 418, 523). Автор сам виставляє се спочатку як гіпотезу й признає можливість переймання сього похоронного обряду народами різних племен, але вкінці він робить свої виводи вже досить категорично і не звертає уваги на кардинальні труднощі, звязані з його поглядом. Він сам признає за словянську правітчину край між Вислою й Дніпром, а не саме Підкарпатє (се й неможливо-б було). Отже на сій правітчині як раз ми-б надіялись бачити в великих масах похорони сього типа, а як раз бачимо протилвне — їх тут нема. Далі наші галицькі нахідки — автор розуміє т. зв. цеглові могили галицького Поділя — становлять замкнений і відокремлений тип, що досі ще не звязаний з західньо-словянськими похоронними полями. Саміж західньо-словянські поля виступають все на території, що міняла кілька разів своїх осадників, і через те на сім факті будувати які небудь виводи до історії словянської кольонізації було-б передчасно, так що гіпотезу автора в теперішніх обставинах не можна признати стійною; підперати-ж її покликунаннями за Шафариком на „словянські“ імена в дунайських землях перед римськими часами по доводах Дрінова, Міленгофа, Крека на ні що не здасть ся.

Подібну неаргументованність бачу я і в теорії автора про перехід бронзи на Педунаве через наші чорноморські краї „з середньої Азії“: вона берегом Каспійського моря перейшла в Закавказє, а звідти або просто Чорним морем на береги Болгарії й устя Дунаю, або через Кавказькі гори і вздовж берегів Кавказа в полудневу Росію“, де мала злучитись з „уральською течією“ (с. 294, пор. 333). На жаль, ся гарна теорія цілком фантастична, і автор не дав собі праці ближше поанайомитись з українською бронзою (дуже скупі відомости про неї від себе де в чім доповнили перекладчик і редактор — с. 221, 224—5, 327); не застановивсь він і над порівняннєм кавказької бронзи — не кажу вже з українською, але і з угорською, введеною з сеї кавказької, окрім побіжної згадки на с. 329. Через те й категоричний тон автора в сій справі може здати ся трохи дивним.

Заговоривши про бронзу, я мушу ще піднести, що автор не спинив ся над паралелями, які бронзові прикраси т. зв. гальштатської культури, їх стиль і деякі форми знаходять собі в прикрасах залізної культури східньої Європи; сей інтересний факт вартий уваги.

Переходячи до ведіаної культури східної Європи, мушу сказати, що автор збув її собі трохи залегко. Він наводить класифікацію могил проф. Самоквасова, — чому як раз сю? Як відомо авторови, вона не прийнялась в науці, і є ще кілька різних класифікацій, котрі теж не обіймають всього матеріяла, як і не обіймає класифікація, подана самим автором: він „ділить“ могили на дві групи: з перед великої міграції, „себто головню добре простудійовану групу могил скитських і сарматських“, і могили часів великого руху народів і пізніших часів. Шановний автор при тім не звернув увагу на цілком конвенціональний характер терміна „скитсько-сарматський“ і зложив сюди преріжні річи, як то робить ся і в російській археології (с. 431). Далі, зроблені ним категорії зовсім не вичерпують матеріяла, і йому прийшлося зробити категорію безіменних чи неозначених могил. Назва словянської для другої категорії може хиба плодити непорозуміння. Я думаю, що взагалі ділити східно-європейські могили поки що неможна, а можна виріжнати деякі типи, і з сих типів тільки деякі можуть бути приложені до певної національности; тож треба поки що тримати ся типологічного метода і не спішити ся з етнографічною класифікацією.

Додамо кілька дрібних заміток. На с. 328 галицьке Поділе опинилось в басейні Висли. На с. 437 автор говорить категорично про останки римського вала в Галичині, але його римський початок тільки гіпотетичний, і випадало-б згадати тоді й аналогічні бесарабські останки. На с. 524 читаємо в її традиційній формі історію міграції Сербів; випадало-б дати бодай деякі застереження. Рівнож хиба з застереженням можна було говорити про словянську генеалогію на с. 527. На с. 526 автор безпотрібно дав дату смерти Нестора: вона нікому не відома.

В праці директора чеського етнографічного музею трохи дивно вражає ігнорованне етнографічних територій східної Європи: українська територія фігурує то в крузі польської археології, то російської, тим часом як автор уміє виріжнити чеську археологію з австрійської, без ріжницї мов, котрими писана її література; на с. 417 ми стрічаємо навіть назву: „польська рівнина“ для означення східної Галичини — що найменше, се ще передчасно!

Переклад взагалі дуже стараний, і як я згадував — перекладчик з редактором дали чимало цінних додатків до праці. Подекуди при перекладі трохи потерпіла хорографічна й історична термінологія: нпр. Лозятин на с. 149 (Лосятин), с. 154 Златі Більча (Золоте Більче), с. 427 Альбії (Абії), с. 471 Пейціни (Певкіни), с. 476 Гірська зам. Верхньої Германії, але се все, розумієть ся, дрібницї. На закінченне моїх заміток, з котрих дещо, може, придасть ся ш. авторови при новім виданню його цінної праці, я з цілим натиском мушу підне-

сти користність сеї праці для кожного Словянина й спеціально Українця-Русина, котрий би схотів познайомитись з передісторичною археологією Європи взагалі, й Словянщини — спеціально. На разі се підручник найбільш придатний, і ледво чи скоро ми діждемось ліпшого.

М. Грушевський.

V. Jagić — Einige Streitfragen, Берлін, 1898, с. 54 (відбитка в XX т. Archiv'a für Slavische Philologie).

Під сим загальним титулом подав проф. Ягіч три осібні розвідки: про мову кнївських глаголитських листків в звязку з панонською теорією (з поводу статі д. Лянунова), про відносини словянських мов до себе і про формулу *ort—, ert— і tort—, tert—*. З них друга має для нас спеціальний інтерес, бо шан. автор зачіпає в ній ряд питань, звязаних з нашим народом.

Автор починає короткими увагами про схеми поділу словянства на групи (тут багато місця уділено системі Максимовича), про генеалогічну теорію і теорію переходів — автор тут підперає гадку Шмідта про паралелізм сучасних географічних відносин словянства з відносинами на правітчині (с. 22) і виступає против впливу генеалогічної теорії на погляди про процес витворення діалектів; нарешті зазначає чотири суперечні питання в сфері систематики словянських мов і діалектів: відносини руських „мов або діалектів“; обошльні відносини полуднево-словянських діалектів і їх відносини до старо-церковно-словянського; відносини чеського до словацького, кашубського і полабського до польського. Сі чотири питання переходить автор в тій черзі; ми можемо поминути иньші й обмежитись першим.

Автор спинаєть ся на працях двох визначних українсько руських лінгвістів Потебні й Огоновського на відносини східньо-словянських мов (чи як шан. автор зве — руських діалектів, зіставляючи до волї назвати їх язиками — *in der Wissenschaft ist das Nebensache* с. 33); коротко оглядає він головні спільні прикмети їх і ріжницї українсько-руського, білоруського і великоросійського, ставить два останні поруч себе, як рівнорядні, і зауважає більшу близькість українсько-руського до білоруського ніж до великоросійського. Зауважу, що тверде *p* (*Verhärtung des p*), прийняте автором за оригінальну прикмету білоруську, широко розповсюднене в українських правобічних говорах. По дорозі автор застановляєть ся над недавно висловленими поглядами Шахматова про утворенне східно-словянських мов і справедливо збиває його перецінюванне впливу державних організацій на творенне діалектів (сі погляди Шахматова були оцінені в моїй рецензії в Записках т. VIII); тут порушує він звістне питання про полянських Великоросів, знову підняте